

Despre începuturile și continuitatea predării limbii și literaturii române la Universitatea din Torino (Italia)

Harieta TOPOLICEANU*

Keywords: *Romanian studies; Romanian language; Romanian literature; history of Romanian studies*

Începuturile studierii limbii, literaturii și culturii române la Universitatea din Torino¹ sunt strâns legate de un moment fundamental al istoriei românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, și anume Unirea Principatelor române (1859), un important act politic care avea nevoie de o largă recunoaștere pe plan internațional. În acest sens, a fost demarată o intensă activitate diplomatică, în cadrul căreia Ministrul român de Externe din epocă, Vasile Alecsandri, a fost însărcinat de către principele Alexandru Ioan Cuza să înceapă o serie de misiuni diplomatice în Europa Occidentală, pe lângă Marile Puteri. După misiunile desfășurate cu succes la Londra și la Paris, Alecsandri ajunge și în nordul Italiei, la Torino, pe atunci capitala Regatului Sardiniei, unde este întâmpinat de Giovenale Vegezzi-Ruscalla², un erudit filoromân, diplomat și om politic italian, care îi intermediază audiențele pe lângă contele Camillo Benso di Cavour, pe atunci Prim-ministru și Ministru de Externe, Alfonso La Marmora, Ministru de Război, și regele Victor-Emanuel al II-lea.

Ca urmare a succesului acestor acțiuni diplomatice și în semn de recunoștință pentru primirea de care s-a bucurat în Italia, Cuza reușește să convingă Parlamentul

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași (România) / Università degli Studi di Torino (Italia) (harieta.topoliceanu@unito.it).

¹ Prezenta contribuție rezumă, rectifică și actualizează rezultatele unei cercetări precedente (Topoliceanu 2012: 232–242) care pornea de la un pasaj din prelegerea introductivă a primului curs de limbă, literatură, istorie și cultură română ținut de către Giovenale Vegezzi-Ruscalla, la Universitatea din Torino: „bene è d’uopo col paragone delle altre lingue affini e de’ loro dialetti, laonde mi pare possa trarre qualche vanto Torino, nello avere *prima* [subl. n.] che in ogni altra città della Europa occidentale e centrale, inaugurato l’insegnamento del novo latino d’Oriente” (Vegezzi-Ruscalla 1863: 18). Plecând de la acest paragraf, majoritatea cercetărilor dedicate istoriei studiilor românești în lume au vehiculat, până nu demult, ideea că, la Torino, a fost înființată *prima* catedră de limba română din afara României. Studiile recente (în special Cioban 2012 și Zăvăleanu 2018) au arătat, însă, că limba română ca disciplină universitară a fost introdusă, mai întâi, la Sankt Petersburg, la începutul secolului al XIX-lea și, ulterior, la Budapesta, în primăvara anului 1863. În lumina acestor noi cercetări, am considerat că se cuvine să rectificăm, cu acest prilej, titlul lucrării menționate mai sus: catedra de romanică de la Universitatea din Torino este prima catedră de limba română din spațiul italian, dar a treia catedră de limba română înființată în afara granițelor României.

² Pentru aprofundarea bio-bibliografiei lui Giovenale Vegezzi-Ruscalla, trimitem la Marcu 1926, Marcu 1927, Onciulescu 1940, Marinescu 2007/2008, Marinescu 2015.

român să voteze o lege care – sub rezerva obținerii acordului Guvernului italian – prevedea înființarea unei catedre de limbă, literatură, istorie și cultură română la Universitatea din Torino al cărui titular urma să fie retribuit de Statul român. Alegerea lui Giovenale Vegezzi-Ruscalla pentru ocuparea acestui post de profesor nu a fost întâmplătoare. Acesta călătorise, în 1830, în Transilvania și, după întoarcerea în Italia, începuse să se dedice cu pasiune studierii limbii române și susținerii cauzei Principatelor (în calitatea sa de funcționar al Ministerului de Externe), devenind unul dintre cei mai entuziaști patrioți filoromâni. Ca apreciere și recunoaștere a meritelor sale în promovarea valorilor culturii românești, în 1863, Giovenale Vegezzi-Ruscalla este desemnat de Statul român să țină primul curs de limbă, literatură, istorie și cultură română la Universitatea torineză. Textul acestei prelegeri introductive avea să fie tipărit în același an, la Torino, la tipografia Derossi e Dusso. În felul acesta începe tradiția studierii limbii și literaturii române la Universitatea din Torino, catedra de română de aici devenind, astfel, prima catedră de limba română din Italia și din Europa Occidentală.

Giovenale Vegezzi-Ruscalla a fost titularul cursului de limbă română până în anul 1879, timp în care, în afara activităților didactice, s-a dedicat cu pasiune și promovării culturii române, publicând în presa italiană articole și studii de istoriografie română, de lexicologie și traduceri din opera lui Alecsandri de care îl lega o strânsă prietenie și pe care îl numea într-o scrisoare adresată lui Costantino Nigro – diplomat și filolog italian – „il più gran luminaire del Parnasso romeno” (Vegezzi-Ruscalla 1858: 293). În încheierea acestei scrisori, care precedă traducerea unei poezii populare – *Frunză verde lăcramioară* – însoțită de note explicative și lexicografice, Vegezzi-Ruscalla subliniază importanța susținerii cauzei Principatelor și încurajarea studierii istoriei, limbii, literaturii și a aspirației românilor, pentru reînnoirea și strângerea legăturilor dintre cele două popoare înrudite, cauză a căreia i-a consacrat o bună parte a vieții:

Ora che la guerra del 1855 a cui prese gloriosa parte il Piemonte, ebbe per risultamento di chiederci nel Congresso che deve regolare i destini dei Principati Valacco e Moldavo; che quest'ingerenza politica ne condusse ad occuparci de' loro interessi e del loro avvenire, è debito per gl'Italiani di farsi studiarne la storia, la lingua, la letteratura e le aspirazioni, e di tutto intendere onde rinnovare e restringere i legami di sangue che a loro ci annodano. Io, dal mio canto, nella pochezza de' miei mezzi, sono più anni che intendo a questo scopo (Vegezzi-Ruscalla 1858: 299).

După dispariția sa, predarea limbii române la Universitatea din Torino va fi întreruptă, cursurile de română urmând a fi reluate abia în anii '30 de către profesorul Mario Ruffini³ care va fi titularul Catedrei de limba și literatura română (pe postul de *professore incaricato*, potrivit nomenclurii italiene) până în anul 1967. În perioada în care profesorul Ruffini a predat cursul de literatură română, la Universitatea din Torino a fost înființat, în baza acordului guvernamental dintre

³ Din activitatea publicistică a profesorului Mario Ruffini amintim aici antologiile dedicate literaturii române (Ruffini 1940; Ruffini 1964), traducerile din opera lui Mihai Eminescu (Eminescu 1964), studiile dedicate istoriei românilor (Ruffini 1939; Ruffini 1941a; Ruffini 1941b; Ruffini 1942) și contribuției bisericii ortodoxe la dezvoltarea culturii române și la formarea limbii române literare (Ruffini 1966; Ruffini 1980), precum și lucrările dedicate unor personalități ale culturii și istoriei române (Ruffini 1932; Ruffini 1973).

Italia și România, un Lectorat de limbă română (1965), primul lector trimis de guvernul român fiind profesorul Ovidiu Drimba. La scurt timp după numirea acestuia pe post, ca urmare a deciziei Facultății de Litere și Filosofie, Catedra de română (ca, de altfel, și celelalte catedre de limbi străine din cadrul facultății) a primit denumirea de „Institut” (*Istituto di lingua e letteratura romena*), iar profesorul titular (*professore incaricato*) al disciplinei Limba și literatură română a fost desemnat profesorul Ovidiu Drimba, care a ocupat această poziție timp de peste un deceniu (1965-1976). Profesorului Drimba și demersurilor⁴ întreprinse de acesta pe lângă autoritățile locale se datorează și faptul că astăzi, în orașul Torino, există o stradă ce poartă numele poetului Vasile Alecsandri.

Între timp, în cadrul catedrei s-au succedat, ca lectori, profesorii Victor Iancu (1969-1971), Dumitru Irimia (1972-1974) și Marin Mincu (1974-1978).

La sfârșitul anilor '70, postul de *professore incaricato* de limba și literatura română a fost obținut de profesorul Marco Cugno, de formație italianist, „convertit”, însă, la românistică în urma șederii în România ca lector de limba italiană la Universitatea din București (1964-1969). Excelent cunoscător al limbii și culturii române, profesorul Cugno (1939-2011) s-a dedicat cu pasiune promovării culturii române în Italia, atât prin activitatea sa la catedră, cât și prin publicarea de studii privind literatura română și traduceri din opere ale scriitorilor români. Mai întâi a făcut cunoscute publicului italian poeziile lui Tudor Arghezi (1973). Au urmat numeroase studii dedicate poetului și dramaturgului Marin Sorescu (1995), de care, după cum obișnuia să amintească ori de câte ori avea prilejul, l-a legat o strânsă prietenie, precum și o serie de antologii și culegeri de poezii aparținând unor poeți din generația optzecistă, din țară sau din diaspora⁵. Cercetările profesorului Cugno nu s-au limitat la analiza poeziei românești din secolul al XX-lea, ci au vizat și studierea folclorului literar românesc⁶ în vederea identificării izvoarelor poeziei românești moderne. Pe aceeași linie a pertinentelor analize dedicate poeziei

⁴ Printre documentele păstrate în arhiva Catedrei, există și copia unei scrisori, datate 3 aprilie 1975, pe care prof. Drimba o adresa avocatului Giuseppe Maria Sibille, căruia îi cerea părerea și sprijinul în legătură cu o propunere pe care dorea să o înainteze autorităților locale în vederea obținerii acordului acestora (motivată de importanța istorică a legăturilor dintre Alecsandri, Vegezzi-Ruscalla și Universitatea torineză) ca o stradă din oraș să poată primi numele poetului român și ca, pe clădirea în care Alecsandri locuise în timpul sejururilor sale în orașul piemontez, să poată fi fixată o placă memorială.

⁵ Amintim aici *Antologia poetica dell'avanguardia romena* (1975), *La poesia romana d'avanguardia. Testi e manifesti* (1980), *La lotta contro l'inerzia. Antologia dei giovani poeti degli anni sessanta-settanta* (1981), *Nuovi poeti romeni* (1986), *Poesia romana* (1989 și 1990), *Nichita Stănescu (1933-1983): la poetica della nonparola* (1988), *La lunga ossessione in Romania: lo sperpero del reale e i doni della fantasia* (1991), *La poesia come spazio di resistenza alla storia* (1992), *Poesia romana. Ai confini orientali della latinità mediterranea* (1996), *La letteratura moldava: ritratti di gruppo – poeti della Bessarabia* (1996), *Il percorso poetico di Ana Blandiana e la poesia negli anni di transizione: la Romania: la Romania postcomunista* (1997), *Percorsi della poesia romana del Novecento* (2005), *Progetti per il passato ed altri racconti di Ana Blandiana și Ana Blandiana tra poesia e prosa fantastica* (2008). Multe dintre aceste studii au fost incluse în volumul *La poesia romana del Novecento*, studio introduttivo, antologia, traduzione e note di Marco Cugno, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 1996, reeditată în 2008.

⁶ *Folclore letterario rumeno*, testi scelti e tradotti da Marco Cugno e Dumitru Loșonți, Torino, Regione Piemonte, 1981.

românești se înscrie și volumul dedicat analizei poemului *Luceafărul* (Cugno 2007). În bogata sa activitate de cercetare și de promovare a literaturii române în Italia, profesorul Cugno s-a ocupat îndeaproape și de proză, făcând cunoscute în Italia, prin traduceri și/sau studii de critică literară, opere ale unor scriitori precum Paul Goma, Zaharia Stancu, Mircea Eliade, Lucian Blaga, Constantin Noica, Adrian Marino, Norman Manea⁷. După dispariția sa, în anul 2012, a apărut și traducerea romanului *Baltagul* al lui Mihail Sadoveanu (2015), ediție îngrijită de Roberto Merlo.

Cât timp a activat ca profesor titular și, după ieșirea la pensie, ca profesor consultant, i-a avut drept colaboratori, în calitate de lectori, pe Dumitru Loșonți (1978–1982 și 1995–1999), Dumitru Nica (1982–1986 și 2000–2003), Adrian Niculescu (1987–1995) și Ileana Bunget (2003–2011), căreia i-am urmat începând cu anul universitar 2011–2012.

În prezent, titularul Catedrei de limba și literatura română din cadrul actualului Departament de Limbi și Literaturi Străine și Culturi Moderne [*Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere e Culture Moderne*] al Universității torineze este discipolul profesorului Marco Cugno, profesorul Roberto Merlo. Acesta continuă cu aceeași pasiune, rigurozitate și entuziasm activitatea de difuzare și promovare a limbii, literaturii și culturii române în Italia, insuflată de Magistrul său, bucurându-se de o largă apreciere în rândul specialiștilor români și italieni. Activitățile sale de cercetare au în vedere atât studiul limbii, cât și studiul literaturii române. Preocupările sale în domeniul lingvisticii românești au vizat, până în prezent, analiza interferențelor lingvistice româno-italiene, examinarea raporturilor lingvistice dintre români și slavi și analiza unor aspecte privind didactica limbii române în context italofofon; în ceea ce privește cercetările din domeniul literaturii române, acestea au avut în vedere poeziile lui Marin Sorescu, operele lui Mircea Vulcănescu, traduceri românești din poezia avangardei italiene, poeziile Martei Petreu, un scurt istoric al traducerilor în limba italiană a poeziei românești din secolul al XX-lea (Merlo 2005), investigarea mitului dacic oglindit în literatura română din secolele al XIX-lea și al XX-lea (Merlo 2011) ș.a. Urmând exemplul profesorului Cugno, pe lângă riguroasa activitate de cercetare, desfășoară și o constantă activitate de traducător. Până în prezent, a tradus în limba italiană opere literare aparținând unor scriitori români contemporani (de pildă Ruști 2010; Ruști 2012; Adameșteanu 2010; Adameșteanu 2012; Suceavă 2014; Petreu 2016; ș.a.), precum și studii de istorie (de exemplu Bulei 1999) sau de istorie a limbii române (de pildă Sala 2004). Activitatea științifică și publicistică⁸ a profesorului Roberto Merlo este dublată și de o susținută activitate didactică. Este, după cum menționam mai sus, titularul disciplinei Limba și literatura română, ocupându-se de predarea cursului anual de Literatură română pentru studenții de la cursurile de licență (*laurea triennale*) și a cursului de Limbă română pentru studenții de la master (*laurea magistrale*) pentru care organizează și laboratoare de traduceri.

⁷ Dintre traducerile semnate de profesorul Cugno amintim, în acest cadru: Goma 2007; Stancu 1974; Manea 1990 (ediția a 2-a, 1998); Manea 1994; Manea 1999; Manea 2004; Marino 1994; Noica 1993; Noica 1994; Blaga 1994; Manea 1995 (a II-a ediție, 1999); Manea 2006.

⁸ Pentru lista detaliată și actualizată a traducerilor și a publicațiilor sale științifice, trimitem la profilul instituțional al profesorului Roberto Merlo, ce poate fi consultat la https://www.lingue.unito.it/do/docenti.pl/Show?_id=rmerlo#profilo.

Ca disciplină de studiu, Limba română apare în programul a două dintre cele trei cursuri de licență (*laurea triennale*) incluse în oferta formativă a Departamentului: *Limbi și literaturi moderne [Lingue e letterature moderne]* și *Științele medierii lingvistice [Scienze della mediazione linguistica]*, putând fi studiată (cu statut de limbă A sau B sau ca disciplină opțională, în funcție de specificul fiecărui curs de licență) în combinație cu următoarele limbi: arabă, catalană, chineză, franceză, japoneză, engleză, poloneză, portugheză, rusă, sârbă și croată, spaniolă, germană, pentru fiecare dintre acestea fiind activ și un lectorat. Dispozițiile Ministerului italian al Învățământului, Universității și Cercetării (MIUR) prevăd ca în cadrul cursului de *Limbi și culturi pentru turism [Lingue e culture per il turismo]* să poată fi studiate doar următoarele limbi: engleza, spaniola, franceza, germana, portugheza, limba română și toate celelalte limbi fiind, prin urmare, excluse. Cursurile de Limba română sunt prezente, de asemenea, în programele tuturor cursurilor de master (*laurea magistrale*) din cadrul Departamentului: *Limbi și literaturi moderne [Lingue e letterature moderne]*, *Comunicare internațională pentru turism [Comunicazione internazionale per il turismo]*, *Limbi străine pentru comunicarea internațională [Lingue straniere per la comunicazione internazionale]* și *Traducere [Traduzione]*, având și în acest caz statut de limbă A sau B sau limbă opțională, în funcție de specificul masterului. Disciplina Literatura română figurează în programul cursurilor sus-amintite, atât la nivel de licență, cât și de master, pentru specializările *Limbi și literaturi moderne* și *Traducere*, având statut de disciplină opțională în cadrul celorlalte specializări de licență sau master.

Cursurile disciplinei Limba română (morfologie, sintaxă, lexicologie etc.) pentru studenții înscriși la cursurile de licență (*laurea triennale*), sunt organizate și ținute, în prezent, de un colaborator extern, cercetătorul Bogdan Harhătă de la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj. Cursurile de limba română desfășurate în cadrul lectoratului (organizate și ținute de lectorul de schimb) sunt considerate activități de suport pentru cursul anual de Limba română și se axează, în special, pe latura practică aplicată studiului limbii privilegiind abordările contrastive între română și italiană (la nivel lexical, morfologic și sintactic) și activitățile de dezvoltare a competențelor lingvistice prin conversație.

În ceea ce privește relațiile româno-italiene de cooperare academică, acestea continuă să fie menținute și în cadrul programului Erasmus dedicat atât mobilităților pentru studenți, cât și pentru profesori. În ultimii ani au fost semnate acorduri Erasmus cu Universitatea din București, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Universitatea din Craiova, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Universitatea de Vest din Timișoara, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați. Aceste mobilități ale cadrelor didactice și ale studenților din ambele țări au contribuit și contribuie la păstrarea contactelor cu actualitatea universitară, literară, lingvistică și culturală românească. De asemenea, mulți studenți ai Catedrei au obținut anual burse de studii oferite de Guvernul României pentru frecventarea Cursurilor de vară de limbă, cultură și civilizație românească organizate de Universitățile din Iași, Craiova, Constanța și Timișoara.

Într-o perioadă de continue transformări și reformări ale învățământului universitar, Catedra de limba română de la Universitatea din Torino reușește să

rămână în continuare un punct de reper pe harta studiilor de românică din afara României și să ducă mai departe vechea tradiție filologică torineză, promovând, în mediul academic italian, dar și în rândurile publicului larg, prin diferite activități extra-curriculare (prezentări de carte, întâlniri cu scriitori români, promovarea activităților organizate de Institutul Cultural Român cu prilejul Târgului de carte care se desfășoară anual la Torino ș.a.), o limbă cu un statut aparte în cadrul familiei limbilor romanice și o literatură cu particularitățile ei care oglindesc și îmbină două modele culturale (unul est-european și unul vest-european).

Bibliografie

- Adameșteanu 2010: Gabriela Adameșteanu, *L'incontro*, traduzione di Roberto Merlo, Roma, Nottetempo.
- Adameșteanu 2012: Gabriela Adameșteanu, *Una mattinata persa*, traduzione di Roberto Merlo e Cristiana Francone, Roma, Atmosphere libri.
- Arghezi 1973: Tudor Arghezi, *Acordi di parole. Poesie 1927-1967*, traduzione dal romeno di Marco Cugno, Einaudi.
- Blaga 1994: Lucian Blaga, *Lo spazio mioritico*, introduzione di Marco Cugno, traduzione e note di Marco Cugno e Riccardo Busetto, Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- Bulei 1999: Ion Bulei, *Breve storia dei romeni*, a cura di Roberto Merlo, Alessandria, Edizioni dell'Orso (reedidată în 2006).
- Cioban 2012: Florin Cioban, *150 de ani de predare a limbii și literaturii române la Universitatea din Budapesta*, în Mihaela Secrieru, Octavian Gordon, Emilia Parpală (coord.), *Statutul științific al limbii române în universitățile străine, catalizator al lingvisticii și literaturii românești*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 226–231.
- Cugno 2007: Marco Cugno, *Mihai Eminescu: nel laboratorio di “Luceafărul”*, Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- Eminescu 1964: Mihai Eminescu, *Poesie d'amore*, cura di Mario Ruffini, Torino, Edizioni Vincenzo Bona.
- Goma 2007: Paul Goma, *L'arte della fuga*, traduzione di Marco Cugno, Roma, Voland.
- Manea 1995: Norman Manea, *Clown – il Dittatore e l'artista*, traduzione di Marco Cugno, Milano, Il Saggiatore (a II-a ediție, 1999).
- Manea 2004: Norman Manea, *Il ritorno dell'huligano*, traduzione di Marco Cugno, Milano, Il Saggiatore.
- Manea 1999: Norman Manea, *La busta nera*, traduzione di Marco Cugno, Milano, Baldini e Castoldi.
- Manea 2006: Norman Manea, *La quinta impossibilità*, traduzione di Marco Cugno, Milano, Il Saggiatore.
- Manea 1998: Norman Manea, *Ottobre ore otto*, traduzione di Marco Cugno, Milano, Serra e Riva, 1990; ediția a 2-a, Milano, Il Saggiatore.
- Manea 1994: Norman Manea, *Un paradiso forzato*, traduzione di Marco Cugno e Luisa Valmarin, Milano, Feltrinelli.
- Marcu 1926: Alessandro Marcu, *Un fedele amico dei Rumeni: Giovenale Vegezzi Ruscalla*, estratto da “Il Giornale di Politica e di Letteratura”, anno II, quad. VIII, agosto.
- Marcu 1927: Alexandru Marcu, *Un prieten uitat: G. V. Ruscalla*, extras din „Convorbiri literare”, septembrie–octombrie.

- Marinescu 2007/2008: Luiza Marinescu, *Primele cursuri de literatură română în Italia*, în „Analele Universității « Spiru Haret »”, Seria Filologie – Limba și literatura română, nr. 8, 2007, nr. 9, 2008, București, Editura Fundației „România de mâine”, p. 101–120.
- Marinescu 2015: Luiza Marinescu, *Giovenale Vegezzi Ruscalla and the First Romanian Literature Courses in Italy*, în *Discourse as a Form of Multiculturalism in Literature and Communication, Section: Literature*, Târgu Mureș, Arhipelag XXI Press, p. 633–648.
- Marino 1994: Adrian Marino, *Teoria della letteratura*, traduzione di Marco Cugno, Bologna, Il Mulino.
- Merlo 2005: Roberto Merlo, *Un secolo frammentario: breve storia delle traduzioni di poesia romena in italiano nel Novecento*, în „Philologica Jassyensia”, an I, nr. 1-2, p. 197–246.
- Merlo 2011: Roberto Merlo, *Il mito dacico nella letteratura romena dell'Ottocento*, Alessandria, Edizioni dell'Orso.
- Noica 1994: Constantin Noica, *Pregate per il fratello Alessandro*, traduzione di Marco Cugno, Bologna, Il Mulino.
- Noica 1993: Constantin Noica, *Sei malattie dello spirito contemporaneo*, traduzione di Marco Cugno, Bologna, Il Mulino.
- Onciulescu 1940: Teodor Onciulescu, G. *Vegezzi-Ruscalla e i romeni* în „Ephemeris Dacoromana”, Annuario della Scuola Romena di Roma, Roma, Libreria di Scienze e Lettere.
- Petreu 2016: Marta Petreu, *L'Apocalisse secondo Marta. Poesie 1981–2014*, traduzione a cura di Roberto Merlo, Novi Ligure, Joker.
- Ruffini 1932: Mario Ruffini, *Demetrio Cantemir geografo*, în “Rivista di geografia e cultura geografica”, Anno XII, Fasc. 8, Milano, Società Anonima Editrice Dante Alighieri.
- Ruffini 1939: Mario Ruffini, *La Romania e i romeni*, Milano, Treves.
- Ruffini 1940: Mario Ruffini (a cura di), *Antologia romena: testi moderni*, Modena, Società tipografica modenese.
- Ruffini 1941a: Mario Ruffini, *I Romeni d'Albania*, în “La Rassegna Italo-Rumena”, Milano, Camera di Commercio Italo-Romana, XIX.
- Ruffini 1941b: Mario Ruffini, *Il problema della romanità nella Dacia traiana: studio storico-filologico*, Signorelli, Roma.
- Ruffini 1942: Mario Ruffini, *Storia dei Romeni di Transilvania*, Torino, Libreria de “La Stampa”.
- Ruffini 1964: Mario Ruffini (a cura di), *Antologia romena dei secoli XVI e XVII*, Torino, Bottega d'Erasmus.
- Ruffini 1966: Mario Ruffini, *L'opera della Chiesa ortodossa romena nella creazione della lingua letteraria nazionale*, în “Orientalia cristiana periodica”, ex vol. XXXI, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum.
- Ruffini 1973: Mario Ruffini, *Biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino*, traducere din limba italiană de D.D. Panaitescu și Titus Pârvulescu, prefață de Virgil Câdea, București, Editura Minerva.
- Ruffini 1980: Mario Ruffini, *Aspetti della cultura religiosa ortodossa romena medievale: secoli XIV-XVIII*, Roma, Nagard.
- Ruști 2010: Doina Ruști, *Zogru*, traduzione dal romeno di Roberto Merlo, Acireale-Roma, Bonanno.
- Ruști 2012: Doina Ruști, *L'omino rosso*, traduzione di Roberto Merlo, Firenze, Nikita.
- Sadoveanu 2015: Mihail Sadoveanu, *La scure*, traduzione e posfazione di Marco Cugno, edizione a cura di Roberto Merlo, Roma, Atmosphere libri.

- Sala 2004: Marius Sala, *Dal latino al romeno. Introduzione ad una storia della lingua romena*, traduzione e note di Roberto Merlo, Alessandria, Edizioni dell'Orso (reedidată în 2009).
- Sorescu 1995: Marin Sorescu, *80 poesie*, traduzione dal romeno di Marco Cugno, București, Editura Eminescu, 1972, urmată și de Marin Sorescu, *Poesie*, traduzione dal romeno di Marco Cugno, Chieri (Torino), Arti Grafiche Giacone.
- Stancu 1974: Zaharia Stancu, *Quanto ti ho amato*, traduzione di Marco Cugno, Milano, Mursia.
- Suceavă 2014: Bogdan Suceavă, *Miruna, una storia*, traduzione dal romeno di Roberto Merlo, Roma, Atmosfere libri.
- Topoliceanu 2012: Harieta Topoliceanu, *Tradiția studierii limbii și literaturii române la Universitatea din Torino: scurt istoric al celei mai vechi catedre de limba română din afara României*, în Mihaela Secrieru, Octavian Gordon, Emilia Parpală (coord.), *Statutul științific al limbii române în universitățile străine, catalizator al lingvisticii și literaturii românești*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 232–242.
- Vegezzi-Ruscalla 1858: Giovenale Vegezzi-Ruscalla, *Italia e Romania. Canzone popolare romena inedita. Lettera al cavalier Costantino Nigra*, în „Rivista Contemporanea”, anno VI, vol. XII.
- Vegezzi-Ruscalla 1863: Giovenale Vegezzi-Ruscalla, *Prolusione al libero corso di lingua, letteratura e storia rumana nella R. Università di Torino detta il 15 dicembre 1863 da Giovenale Vegezzi Ruscalla*, Torino, Tipografia Derossi e Dusso.
- Zăvăleanu 2018: Laura Lazăr Zăvăleanu, *Studiile românești – work in progress*, în „Analele Universității de Vest”, Seria Științe filologice, p. 69–83.

About the Beginning and Continuity of Teaching Romanian Language and Literature at the University of Turin (Italy)

The beginnings of teaching/studying Romanian language, literature and culture at the University of Turin date back to the second half of the nineteenth century and are closely related to the name and diplomatic (and cultural) activity of Vasile Alecsandri and Giovenale Vegezzi Ruscalla. This research aims to illustrate the history of the oldest Department of Romanian language and literature in Italy and to provide an overview of the current situation of the Romanian studies at the University of Turin.